

УДК 371. Конфуцій

Л. І. Галкіна, доцент кафедри філософії та соціології ЛНПУ імені Тараса Шевченка

Є. В. Чугунов, старший викладач кафедри філософії ЛНАУ

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ ДОКТРИНИ КОНФУЦІЯ

Л.І. Галкіна, Є.В. Чугунов

Соціально-філософський аналіз освітньо-виховної доктрини Конфуція

У статті здійснено спробу соціально-філософського аналізу освітньо-виховної доктрини Конфуція. Вона актуальна в теорії й практиці формування особистості в умовах глобалізації й кризи деяких сторін індустріального (постіндустріального) суспільства.

Ключові слова: Конфуцій, навчання й виховання особистості, сучасне суспільство.

Л.И. Галкина, Е.В. Чугунов

Социально-философский анализ образовательно-воспитательной доктрины Конфуция

В статье предпринята попытка социально-философского анализа образовательно-воспитательной доктрины Конфуция. Она актуальна в теории и практике формирования личности в условиях глобализации и кризиса некоторых сторон индустриального (постиндустриального) общества.

Ключевые слова: Конфуций, обучение и воспитание личности, современное общество.

Актуальність. Концепція освіти й виховання в конфуціанстві, безсумнівно є продуктом свого часу, специфіки світосприймання, сформованого в Давньому Китаї, а також несе на собі відбиток унікальної особистості Вчителя, як називають Конфуція його послідовники й шанувальники. Однак в епоху глобалізму, коли все більш актуальними стають ідеї про загальнолюдське в динаміці сучасної світобудови, важливим є порівняння маршрутної карти руху й людства, і людини. Неминуча переоцінка цінностей, що диктує складність і суперечливість цивілізаційної еволюції,

вимагає інтегрувати світовий досвід, культуру різних епох і народів. Саме в цьому контексті актуальна сьогодні освітньо-виховна доктрина Конфуція.

Постановка проблеми. Формування (як саме формування й розкриття своїх потенційних індивідуальних особливостей) людини освіченої й етичної Конфуцій розглядав як головну умову для створення стабільної, безпечної й благополучної держави, заснованої на довірі своїх громадян до влади. На сучасному етапі, коли все більш явною стає загроза здичавіння людей в індустріальному (і вже в постіндустріальному) світі, акцент на етичні цінності, властивий конфуціанству, здобуває все більшого й більшого значення не тільки в плані міжособистісних стосунків, але й стосовно нашого розуміння всього історичного процесу в цілому.

Ця думка знайшла своє відображення в доповідях Римського клубу, де ще в 70-і роки ХХ століття був зроблений висновок про те, що забезпечити майбутнє цивілізації можна тільки тоді, якщо в ціннісних орієнтаціях людини (у спрямованості людської особистості) відбудуться фундаментальні зміни, що призведе до виникнення нової етики й нового ставлення до природи. Одне слово, нове суспільство можливе тільки в тому випадку, якщо в процесі його становлення буде формуватися нова людина, якщо в структурі особистості сучасної людини відбудуться кардинальні трансформації. У гуманістичній критиці сучасного світу Е. Фромм підкреслює необхідність глибокої зміни людини як обов'язкову умову фізичного виживання роду людського: "Фізичне збереження людства стає в залежність від радикальних змін людської душі" [1, с. 21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочате дослідження спирається на системні розробки й традиції, що склалися у вітчизняному сходознавстві, пов'язані з іменами В. Конрада, И. Григор'євої, Н. Заводської, а також використовує оригінальні ідеї петербурзьких авторів В. Алексєєва й А. Мартинова. У цих працях досить повно представлене конфуціанство як навчання і соціально-культурна практика, у тому числі в аспекті освітньо-виховної доктрини, формування особистості. З іншого боку, аналіз, розпочатий

нами, ґрунтувався на філософських і культурологічних роботах О. Лосєва, Ю. Лотмана, Г. Батищева, Л. Баткіна, М. Бахтіна, оригінальних дослідженнях представників Франкфуртської школи Г. Маркузе і Е. Фромма, у яких представлена західноєвропейська традиція розуміння формування особистості.

Метою дослідження є соціально-філософський аналіз освітньо-виховної доктрини Конфуція, її споріднення, паралелізм з деякими філософськими, культурологічними й гуманістичними ідеями в західноєвропейській думці, а також особлива актуальність цього зіткнення в умовах інтеграції сучасного світу, пошуку оновленої системи загальнолюдських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Феномен Конфуція являє собою якісний рубіж, що дозволив людині по-новому осмислити себе й своє місце у світі. Концепція Конфуція спрямована на те, щоб створити в межах своєї культури міцний фундамент, який би гарантував наступний духовний розвиток можливість осмислення, навчання й формування людини більш складної, більш різнобічної й більш інтелектуальної, ніж у попередній період, коли не було авторських повчань, а панувала одна загальноприйнята традиція.

По-своєму, але в цьому ж напрямку відбувалося й становлення античної філософії. О. Ф. Лосєв, говорячи про досократівську філософію, зокрема, про ідею логосу як зміст і доцільно спрямований інтелект, відзначав, що логос ще не є "повноцінна особистість чи повноцінний розум. Але все-таки є доцільно організуюча сила, без якої хаос не міг би перетворитися на космос" [2, с. 146].

Подолання аморфності, хаосу людської природи Конфуцій зводить до принципу розробленої ним системи виховання. Будучи автором теорії держави й державного керування (теорії, що ми виносимо за дужки нашого аналізу), Конфуцій чітко усвідомлював, що держава — не просто механізм, але ще й людське співтовариство, а тому апарат повинен складатися з людей особливого сорту, з тих, хто переборов у собі користолюбство й став на шлях самовдосконалення. Таких людей Конфуцій визначив, використовуючи особливе поняття — "шляхетна людина".

Процес удосконалювання людської природи повинен був підлягати визначеним правилам, стати частиною особливої системи утворення й виховання. Домінуючою формою цього вдосконалення Конфуцієм уявлялося навчання, тобто читання книг, у яких містилися свідчення про створений суспільний пристрій в період легендарної стародавності. Освоєння цієї спадщини могло бути успішним лише у випадку, якщо людина переборола б в собі егоїзм, і, у першу чергу — бажання влади. Таким чином, у офіційній духовній культурі, що знаходилася під впливом конфуціанської традиції; був зроблений фундаментальний розворот — від професії і професійної підготовки до людини й проблеми його становлення. Конфуцій, завжди заявляючи про свій традиціоналізм, насправді зробив у культурі Давнього Китаю дійсний переворот, висунувши одну просту думку: щоб стати людиною, потрібно безупинно й напружено учитися. Учитися не якійсь спеціальній справі (над цим навчанням Конфуцій був схильний навіть знущатися), а тому як стати людиною сучасності, за висловом філософа, "зробленою людиною". Звичайно, ця концепція присутня в будь-якій досить розвинутій культурі. Саме так трактує Платон "добродесність" (здійснене призначення) людини як стан його розуму і розумної здатності. Цей особливий статус людини між розумоосяжною і почуттєвою галуззю Аристотель вважає результатом і того й іншого, "а саме самовиховання, що й робить його людиною в беззастережному змісті цього слова" [3, с. 73 — 74]. Однак тільки в Китаї процес становлення особистості за допомогою навчання, що продовжується, по суті справи, усе життя, придбав в офіційній культурі воістину домінуюче значення. А пануюча форма цього навчання, *ду шу*, тобто "читання книг", знайшла особливий, майже сакральний статус.

Конфуціанська освіта містила в собі дві фази. Перша фаза ставила своєю головною метою придбання великої ерудиції, що згодом і почне поступово давати відчутні моральні результати. Однак ерудиція ця не означала механічного засвоєння суми визначених знань, пропонувалося терпляче і вдумливо працювати над текстом.

Конфуцій, насамперед, цінував у людині стан внутрішнього духу, але він хотів, щоб цей стан був результатом освоєння культурної традиції.

Друга фаза конфуціанського навчання мала трохи інші завдання — збереження досягнутих результатів. Читання текстів сприяло становленню ерудиції, а велика ерудиція допомагала закріплювати етичні завоювання. Якщо "зроблена людина" має великі пізнання і щодня займається самоконтролем, то тоді його знання зберігають ясність і виразність, а вчинки не несуть у собі помилок. Таким чином, очевидно, що друга фаза навчання розглядалася як така що не має кінця, тобто триває до самої смерті. А освоєння класичних текстів стало символом конфуціанської вченості і невід'ємною частиною побуту утвореної частини китайського суспільства. "Читання старих книг, — говориться в одному з конфуціанських текстів, — подібне до друга, якій щойно повернувся з далеких мандрівок" [4, с. 104]. Це висловлення нагадує відомий афоризм, що читач не читає, а перечитує.

Конфуціанська система навчання ні в якому разі не зводилася до інформаційного насичення людини, а прагнула до його повного перетворення, що включає навіть його емоційний стан, радість. Бінарна структура, що формується в процесі навчання, "зробленої людини", за словами дослідника творчості Конфуція А. С. Мартинова, "складається з двох найважливіших іпостасей: по-перше, це "людина, що вчиться", і з цього приводу він повинний випробувати радість; по-друге, це внутрішньо зроблений, а тому незалежний від зовнішнього середовища людини, що цілком може зберігати свій радісний стан у будь-яких умовах" [4, с. 105].

Навчання, таким чином, у конфуціанському змісті розуміється як найважливіший чинник морального, етичного перевтілення людської особистості, оскільки дозволяє забезпечити виявлення її сутнісних сил, веде до вільної творчості себе.

Конфуціанські принципи вивчення текстів і введення їх у практику утворення й виховання багато в чому визначили культурні пошуки в Західній Європі вже в ХХ столітті, однак ще не змогли стати соціальними орієнтирами в

процесі трансформації сучасного суспільства, про що ми скажемо нижче. У той же час, як будь-який канонічний текст, конфуціанська спадщина має ту особливість, що його слово є не тільки незаперечним, але і багатозначним. Ця багатозначність і дозволяє виявляти актуальні значеннєві параметри навчання. Тут, на наш погляд, і корениться можливість творчого освоєння культури, перетворення особистості. На думку Л. Баткіна, творцем культури виступає не тільки автор, творець, але і читач, глядач, за умови, що "це стає для нього подією (труднощами, проблемою), яка викликає ланцюгову реакцію власного розуму й серця, з якої він у якоюсь мірою виходить оновленим" [5, с. 94].

Таким чином, конфуціанська концепція стає актуальною у світлі кардинального переосмислення сутності й ролі культури, що позначилася в ХХ столітті. У спадщині Ю. Лотмана, М. Бахтіна, Л. Баткіна звертається увага на пограничність, діалоговість, двомовність (Ю. Лотман) культури (текст — читач). Під культурою, говорить Л. Баткін, доречно розуміти не всяку семіотичну систему, але таку, "у якій на перший план виступає особлива функція самовідновлення, а не функція стабілізації і репродуктування" [5, с. 94]. Причому самовідновлення є тут інтегративним поняттям, що включає в себе й особистість людини. Переосмисленню піддалася і роль символу в культурі, і феномен тексту. Переосмислення виявилось своєрідним коригуванням у просторі і в часі світової культурної спадщини, його традицій і парадигм. Пануючі з ХУІІ століття в європейській традиції раціоналістичні версії піддалися переоцінці й у художній практиці, і в теорії. Видатний російський філософ А.Ф. Лосєв прийшов до висновку про символістику культури як такої і через це до її особливої функціональної значущості для того, хто освоює культурну спадщину. "Знак, — говорить він, — має нескінченне число значень. На перший погляд, такий "нескінченний знак" начебто б є чимось неможливим, безглуздим чи нісенітним. Але не треба зупинятися тільки на першому погляді, адже не вимагає ж доказу той факт, що контекстів для будь-якого тексту може існувати скільки завгодно" [6, с. 129]. Майже афористична думка М. Бахтіна, що людина і є текст, тому що вона

реалізує у своїй одиничності, індивідуальності його значення, сприймається тільки як потенційне і символічно багатозначне. Подібно гераклітовому логосу людина перетворює хаос (як можливість) у космос, у предметну визначеність, що піддається знаковому оформленню, прочитанню, інтерпретації. Тому робота з текстом у концепції Конфуція настільки багатозначна саме для реалізації сутнісного в людині. У цьому зв'язку показова думка художника В. Кандінського, що навіть крапка "є найтіснішим і єдиним у своєму роді зв'язком мовчання й мови. Тому геометрична крапка знаходить форму матеріалізації, насамперед, у друкованому знаку - відноситься до мови й означає мовчання" [7, с. 74]. Особливо варто сказати, що ця думка прямо застосовна до ієрогліфічного листа прийнятому в Китаї, стосовно якого логос, що діє, повинний бути більш напружений, витончений, тому що ієрогліф несе в собі і знак і образ.

Треба звернути увагу також на те, що в ХХ столітті актуальна в культурній практиці робота з текстом породила цілий філософський напрямок — герменевтику. Грецький корінь цього терміна відноситься до давньогрецького божества Гермесу, що повинен був роз'яснити людям зміст послань верховного божества — Зевса. Класик герменевтики Г.-Г. Гадамер підкреслював: "Розуміння починається з того, що щось до нас звертається" [8, с. 354]. Щось — це текст, людина змушена діяти й змушує текст заговорити. Розуміння в Гадамера — рід дії. Звідси, вважає філософ, "людина стає досвідченою, моральною. Виникає погодженість із самим собою" [8, с. 418].

Цей вихід на етичний аспект герменевтичної практики (читання книг по Конфуцію) змушує нас знову повернутися до великого китайського філософа, до його думок про виховання. Процес навчання в конфуціанстві виконує і важливі виховні функції, мета яких — сформувати людину, що поборолала жорстокий вплив матеріальних умов і яка звільнилась від якого-небудь їхнього впливу на свій духовний світ. Займаючись самовдосконаленням і виявляючи належну повагу до навколишніх, можна, на думку Конфуція, досягти етичних висот, еталоном яких були деякі імператори стародавності. Більше того, "учень

не повинен виявляти шанобливість тільки в зовнішній сфері, необхідно, щоб і усередині в нього не залишилося ні однієї частки, що не була б виправлена" [4, с. 129 — 130]. Під випрямленням у конфуціанстві розуміється рятування від навіть найменшого своєкорисливого скривлення, тобто моральна цілісність особистості як єдність зовнішнього й внутрішнього. Важливе місце в конфуціанстві приділяється вольовому принципу, тобто виведенню волі за межі матеріальних інтересів в напрямку її на відстоювання гуманістичних цінностей. Етика "зробленого чоловіка" по Конфуцію — це не відмова від мирського і не відмова від власної індивідуальності, до чого схиляються і буддизм, і даосизм. Новий конфуціанець повинний цілком звільнитися від свого індивідуального егоїзму. Це як перша умова. І друге: він винен у цьому процесі, через це знайти цілісність своєї особистості, тому що тільки цілісність могла забезпечити спокій духу й чистоту волі, тієї волі, що спрямована до гуманістичних цілей.

Даючи загальну оцінку конфуціанської особистості в етичному аспекті, необхідно відзначаємо, що Конфуцій уперше в історії задався метою перетворити людину і його мораль. Першим і найважливішим кроком на цьому шляху він вважав подолання своєкорисних інтересів, а потім і повне подолання свого *эго*. Етичне перетворення повинне було здійснюватися на початку шляху під наглядом наставника, а потім самотійно все життя, що залишилося. Саме засвоєння текстів, у яких, як вважав Конфуцій, відбитий весь накопичений суспільством досвід, улаштування й удосконалення різних сторін людського співжиття, і повинне було зробити в людині радикальні зміни й привести до поступового загасання своєкорисливості й домінування суспільних інтересів.

У наш час в усьому індустріально розвинутому світі ця проблематика відтиснута спеціальною, професійною освітою на другий план, а це, поза всяким сумнівом, можна розглядати як ознака часткового регресу, якщо не всього суспільства, то правлячого класу і духовної культури індустріального (постіндустріального) періоду. Фактично цей період здійснив заміну особистої залежності на залежність від об'єктивного порядку речей: економічних законів, ринку і т.д. Конфуціанська особистість мала внутрішню волю, що позначала

особистий простір, у якому людина має можливість залишитися сама собою, зобов'язана бути сама собою. Один із критиків індустріалізму Г. Маркузе відзначав, що "у сучасну епоху технологічна реальність вторгається в особистий простір людини і зводить його на ніщо. Масове виробництво й розподіл претендують на всього індивіда" [9, с. 14]. Більше того, масове суспільство з усіма своїми атрибутами, у тому числі багатьма демократичними компонентами, скрізь і поруч призводить до примата загального над індивідуальним. "Експансія усіх форм колективної праці, громадського життя й розваг, — говорив Г. Маркузе, — вторглась у внутрішній простір особистості й практично виключила можливість такої ізоляції, у якій наданий самому собі індивід може думати, запитувати й знаходити відповіді на свої питання" [9, с. 320]. Ця експансія поневолює не методами поліцейського примусу, а вільностями й волею цивільного суспільства, чії засоби, розваги й облагороджування примушують усякого розділяти їхні звуки, зовнішній вигляд, мову. Тут споживання, споживчі орієнтири і стандарти власне кажучи, носять характер репресивних. Більше того, індустріалізм здійснив радикальну переорієнтацію в людині і суспільстві з твердження свого сутнісного буття й призначення до тотального володіння і радикального гедонізму. Сутнісне ж у людині — це бути багатим, а не володіти багатством. Зрозуміло, це не могло не позначитися на системі освіти й виховання. Ідеї рівності й справедливості, перекручені ринковими відносинами, призвели до того, що "сьогодні рівність стала еквівалентом взаємозамінності, а це вже пряме заперечення індивідуальності. Таким чином, рівність, замість, того щоб бути умовою розвитку своєрідності кожної людини, придбало значення викорінювання індивідуальності" [10, с. 113]. Це призведе до того, що й у початковій і у вищій школі головною метою навчання є нагромадження як можна більшої й повної інформації, головним чином, корисної для цілей ринку. Студентам треба вивчати так багато, що в них практично не залишається часу й сил на те, щоб думати. Спонукальним мотивом до подальшого утворення є, як це не парадоксально, не інтерес до досліджуваних предметів і не прагнення до

пізнання й осмислення знання як такого, а розуміння того, що освіта підвищує їхню вартість. Саме підвищення мінової вартості при ринковій орієнтації є спонукальним мотивом одержання більш широкої освіти, але одночасно презирливе ставлення до нібито непрактичного, безпомічного мислення, що предметом своїх шукань бачить "лише" істину і не має мінової вартості на ринку. Таким чином, відбувається відмова від своєї індивідуальності, самотності. "При ринковій орієнтації сумнівів не виникає, — говорить Е. Фромм, — рятуються від особливостей характеру" [10, с. 119]. Саме тому Е. Фромм розрізняє в навчанні орієнтацію на "володіння": механічне засвоєння суми знань, їхнє збереження й використання як мінової вартості, і навчання в "модусі буття", тобто усвідомлений, цілеспрямований, критичний підхід до навчання й добору необхідних знань для становлення особистості, відхід від утилітаризму. Таке навчання здатне сформувати людини, що включає у свої дії етичну парадигму, чого так не вистачає сучасної цивілізації. Суспільство, у якому все вимірюється індексом економічного росту, може виявитися в небезпечному становищі. Неутилітарний підхід до освіти й виховання може в перспективі спричинити те, що виведе суспільство з тупика екологічного руйнування і моральної деградації. Біблійне одкровення у вустах Ісуса говорить: "Тому, хто хоче душу свою зберегти, той утратить її, а хто втратить душу свою заради Мене, той збереже її [1]. Цінність конфуціанської традиції і полягає в тому, що найбільш надійним внеском вона вважає формування (самоформування) повноцінної, морально вивіреної особистості. Саме така точка зору є властивою для концепції Е. Фромма, її він називає плідною. "Під поняттям плодотворності ми маємо на увазі не активність, що обов'язково призводить до практичних результатів, а установку, спосіб реакції й орієнтації у світ і самої людини в процесі життя, тобто ми маємо на увазі характер людини, а не його успіх" [10, с. 134].

Подолання свого *ego*, відмова від радикального гедонізму не означає відмову від своєї індивідуальності. І світові релігії, і конфуціанська філософія, і сучасні гуманістичні концепції прагнуть протистояти помилковим, зовнішнім

атрибутам актуалізації особистості. "Причина неспроможності сучасної культури, — писав Е. Фромм, — не в тім, що люди занадто зосереджені на своєму особистому інтересі, а в тім, що вони недостатньо зосереджені на інтересі свого реального Я; не в тім, що вони занадто себелюбні, а в тім, що вони себе не люблять [10, с. 203]. На новому витку еволюції людської цивілізації Е. Фромм, ніби повторюючи Конфуція, бачить найважливішою умовою відновлення суспільства нової людини, людини, готової відмовитися від усіх форм володіння заради справжнього буття. Актуальність конфуціанської доктрини і співзвучних їй теорій у тім, що ніхто, крім нас самих, не може додати зміст нашого життя й одночасне розуміння того, що тільки повна незалежність може стати передумовою самої широкої активності, спрямованої на те, щоб віддавати, дарувати, поділитися. Найважливіше і, отже, перша умова полягає в тому, щоб розвиток і становлення кожної людини був метою всякої соціальної і політичної діяльності, щоб людина була не засобом для чого-небудь чи для кого-небудь, а тільки найближчою й кінцевою метою.

Висновки. В умовах глобалізації насущним стає пошук альтернатив руйнівним тенденціям, що помічені. Найважливішим інструментом може стати акцент на гуманістичну особистість, творчо-індивідуальне начало в кожній людині, його моральне відновлення. Імовірно, і технічний і соціальний прогрес неможливий більше без нової людини, що повинна кардинально оновити систему навчання й виховання. Значення конфуціанської моделі навчання в тім, що вона створює новий тип особистості, "перетвореного" людиною. А оскільки ця людина перетворюється повільно, за допомогою самоосвіти й самовиховання, те це дозволяє нам у конфуціанській особистості, в особистості, що дуже потрібна сучасному суспільству, бачити початок перетвореної людини. Необхідно вивчати призначення такої людини в будь-якому суспільстві, а особливо в сьогоднішньому суспільстві, що володіє небаченими колись економічними, технічними, військовими й науковими ресурсами; у тім, щоб створити здорову моральну атмосферу у верхах суспільства, що, спустившись по соціальних сходах, охопить усе суспільство.

Література

1. **Фромм Э.** "Иметь" или "быть". — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. — 314 с.
2. **Беседа с профессором А. Ф. Лосевым** // Вопр. философии. — 1984. — № 1. — С. 146.
3. **Лосев А.Ф.** Человек // Вопр. философии. — 1984. — № 10. — С. 73 — 74.
4. **Мартынов А.С.** Конфуцианство: классический период. — СПб.: Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2006. — 384 с.
5. **Баткин Л.** Неуютность культуры // Театр. — 1989. — № 5. — С. 94.
6. **Лосев А. Ф.** Проблема символа и реалистическое искусство. — М.: Искусство, 1976. — 367 с.
7. **Кандинский В.** Точка и линия на плоскости. — СПб.: Азбука, 2003. — 240 с.
8. **Гадамер Г.-Г.** Истина и метод: Основы философской герменевтики. — М.: Прогресс, 1988. — С. 354, 418.
9. **Маркузе Г.** Одномерный человек. — М.: REFL-book, 1994. — 368 с.
10. **Фромм Э.** Человек для себя. — Мн.: Харвест, 2003. — 352 с.
11. **Библия.** — М.: Российское библейское общество, 1994. — 303 с.

L.I. Galkina, E.V. Chugunov

Social-philosophy analysis of educational-upbringing doctrine of Confucius

We took an attempt of social-philosophy analysis of educational-upbringing doctrine of Confucius in this article. It's topical in theory and practice of formation personality in conditions of globalization and crisis of some sides in industrial (postindustrial) society.

Key words: Confucius, education and upbringing of personality, a modern society.

Відомості про авторів:

Галкіна Людмила Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології ЛНПУ імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів: філософія, соціологія праці.

Чугунов Євген Васильович – старший викладач кафедри філософії ЛНАУ.

Коло наукових інтересів: філософія.